

פרק י"א. פוסטמודרניזם ובחירה חפשית

בחירה – מהי?

רבותינו לימדונו שבחירה חופשית נובעת מתכלית הבריאה היא חלק בלתי נפרד מהתכנית האלקית. ידועים גם דברי רמח"ל במסילת ישרים, שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה'. נשאלת השאלה, אם באנו לעולם כדי להתענג – מדוע הטיל הבורא עלינו טורח של קיום המצוות וצורך לעמוד בנסיונות רבים? זה התענוג? הרמח"ל ענה עליה כמה תשובות, אחת מהן – בתחילת ספרו דעת תבונות:

א'. על הנברא לעמול כדי לקבל הטבה אלקית בתורת שכר

(טז). למה רצה הבורא ב"ה לברוא נבראים?...

(יח) אמר השכל – מה שנוכל להשיג בענין זה הוא, כי האל ית"ש הוא תכלית הטוב ודאי. ואמנם, מחוק הטוב הוא להטיב, וזה הוא מה שרצה הוא ית"ש – לברוא נבראים כדי שיוכל להטיב להם, כי אם אין מקבל הטוב אין הטבה. ואמנם, כדי שתהיה ההטבה הטבה שלמה, ידע בחכמתו הנשגבה שראוי שיהיו המקבלים אותה מקבלים אותה בביגיע כפם, כי אז יהיו הם בעלי הטוב ההוא, ולא ישאר להם בושט פנים בקבלם הטוב, כמי שמקבל צדקה מאחר. ועל זה אמרו (ירושלמי ערלה פ"א, ה"ג), "מאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה"¹²⁶:

רמח"ל דעת תבונות

- בורא עולם רוצה להטיב לנבראים הטבה מירבית, וזה יושג רק על ידי עמל עצמי של אדם, שהוא הבריאה המרכזית.
- העמל העצמי דרוש, כדי למנוע בושה מן האדם המקבל טובה מאת הבורא ("נהמא דכיסופא").

אם ההטבה המירבית (שהיא תכלית הבריאה) תושג רק באמצעות עמל ויגיעה, מוכרח שהדבר ייעשה בבחירה החופשית. כי ללא בחירה, יהיה לאדם דחף בלתי נשלט לקיים מצוות הבורא, נמצא שהוא לא עמל כלום ואין לו שום זכות. על פי השכל הישר, שכר מגיע רק למי שהיתה לו אפשרות לא לעשות פעולה רצויה, ואעפ"כ הוא עשה אותה. אבל מי שאינו מסוגל להמנע מעשיית טוב ופועל כרובוט מתוכנת – לא זוכה לפרס, כי השכר מגיע למי שתכנת את הרובוט ולא לרובוט עצמו.

ב'. הצורך בבחירה חופשית

א. כבר זכרנו היות האדם אותה הבריה הנבראת לידבק בו ית', והיא המוטלת בין השלימות והחסרונות, והיכולת בידו לקנות השלימות. ואולם צריך שיהיה זה בבחירתו ורצונו, כי אלו היה מוכרח במעשיו להיות בוחר על כל פנים בשלימות, לא היה נקרא באמת בעל שלימותו, כי איננו בעליו, כיון שהוכרח מאחר לקנותו, והמקנהו הוא בעל שלימותו, ולא היתה הכונה העליונה מתקיימת. על כן הוכרח שיונח הדבר לבחירתו, שתהיה נטיתו שקולה לשני הצדדין ולא מוכרחת לאחד מהם, ויהיה בו כח הבחירה לבחור בדעת ובחפץ באיזה מהם שירצה, והיכולת גם כן בידו לקנות איזה מהם שירצה. על כן נברא האדם ביצ"ט ויצ"ר, והבחירה בידו להטות עצמו לצד שהוא רוצה:

רמח"ל דרך ה' – ח"א פ"ג

- כשאדם פועל מתוך הכרח ואינו מסוגל לעשות אחרת, אין הפעולה נחשבת לפעולה שלו. לכן אילו היה אדם "מוכרח במעשיו" לבחור תמיד בטוב, לא היתה זו זכות שלו.

¹²⁶ מי שאוכל מה שאינו שלו מתבייש להסתכל בפניו של הנותן

- על מנת להוציא את התכנית האלקית לפועל ולאפשר את חופש הבחירה, נברא האדם בשני יצורים הטוב והרע, וניתן לו כח לבחור בטוב.
- רמח"ל מדגיש: "לבחור (1) **בדעת** (2) **ובחפץ** באיזה מהם שירצה, (3) **והיכולת** גם כן **בידו** לקנות איזה מהם שירצה". פירוש הדבר שהבחירה מתקיימת בכל שלושת הקומות של צורת האדם: בדעתו (מח), ברצונו (לב) ובגופו (כבד).
אלו שלושה מסלולי הבחירה:

1. **בדעת** – זו בחירה **שכלית** בין אמת לשקר.
  2. **בחפץ** – זו בחירה **רצונית**, מאבק מידות ויצרים. גם אם אדם הבין, מה היא אמת, עדיין לא מובן, האם הוא רוצה אותה. הבחירה ברמה זו, היא בין מה שאדם מבין שזה נכון, ובין חוסר רצונו לבצע; (או להיפך, בין מה שאדם מבין שזה לא נכון, ובין חשק לעשותו).
  3. **והיכולת בידו** – זו בחירה **מעשית**, יכולת **להוציא אל הפועל** את בחירתו השכלית והרצונית, למרות התנגדות גופו והרגליו.
- שלושת המסלולים כלולים גם בלשונו של הרמב"ם (בהמשך, קטע ט'): א. "שיהא הוא מעצמו **בדעתו** ובמחשבתו יודע הטוב והרע" – בחירה שכלית בין אמת לשקר; ב. "ועושה כל מה שהוא **חפץ**" – בחירה רצונית; ג. "ואין מי שיעכב בידו **מלעשות** הטוב או הרע" – בחירה מעשית, היינו שאין הקב"ה מעכב את האדם להוציא אל הפועל את בחירתו, גם אם היא אינה נכונה.

ג'. **הבדל בין בני אדם לבעלי חיים**

בהתבוננו על ההפרש שנמצא בין האדם לשאר ברואי תבל ובחפצנו למצוא את ההגדרה הנכונה של עילוי האדם, וההבדל העיקרי שבו נתייחד מין האנושי מזולתו נמצא כי אין עיקר ההבחנה בשכלו, והסתגלותו היתירה בסידור כל עניניו, כי באמת לכל הברואים יש שכל והכשרה מיוחדת להשתמש בתחבולות נפלאות לכל הדרוש להם, ולא עוד אלא שבפרטים ידועים רואים אנו בכמה ברואים כשרון מעשה יותר ממה שיש לו לאדם, וכמו הנמלים והדבורים, שיש להם סדר ממשלה והנהגה נפלאה ומשטר מצויין; ואף שבמין האדם כל עניניו מפותחים ומושכללים על צד השלמות הרבה יותר מבשאר הברואים, אבל הלא זה הוא רק מדרגה במעלות האדם ולא הבדל עיקרי.

אמנם, במין האנושי מצינו שהוטבע בו הכח וניתנה לו האפשרות להתפתח ולעלות מעלה מעלה עד לאין שיעור וערך ואין נברא בעולם, שבאותו מין עצמו יהיה מרחק כה רב בין אחד לחבירו, כמו במין האדם, כי בשם אדם יקרא איש אשר רוח אלקים בו, שהגיע למדרגת רוח הקדש ופה אל פה ידבר עם אלקים, ובשם זה נכלל גם מי שהוא גס ושפל בתכלית השפלות מה שלא נמצא כן בכל הברואים, כי אף שיש לסגלם קצת ולחנכם באיזה דבר אבל רק במידה מוגבלת ומצומצמת מאוד. אולם גם זה הכח הנפלא הנמצא בבני אדם הוא רק תולדה מהעילוי המצויין אשר בו לעומת כל יתר הברואים, אבל לא בזה יתייחד ויבדל מהם.

ועיקר ההפרש שבו יתייחד האדם להיות מובדל מכל הברואים נראה שהוא בזה, שכל הנבראים אין להם ידיעה מהשכל וההרגש והתשוקה שיש להם ואינם מבחינים בהם, אלא כל המתרחש בקרבם, כל תחבולותיהם ומעשיהם מתבצעים על ידיהם כמו על ידי מכונה, **לא רצונם הוא המכריע את פעולתם** אלא כח טבעי אשר הוטבע בהם מכריחם לעשות כן, ואין להם שום ידיעה והכרה מכל המתחולל ומתרחש בקרבם. לא כן האדם: כל תשוקה ורגש, כל שכל ותחבולה המתעוררים בו, מיד באותו רגע מתהווה ונולד אצלו כעין שכל נפרד, ומתעוררת בקרבו ידיעה עליונה בפני עצמה, היודעת מה שנתהווה ונתעורר אצלו, מבחנת את תשוקותיו ומחשבותיו, מבקרת את תחבולותיו ודנה עליהן, ואם רק לא יהיה האדם כסוס שוטף במרוצתו, אשר לא ישים לב על דרכיו ומחשבותיו, אז ידיעתו הנפרדת מאירה את כל מהותו, מושלת על כל מעשיו ומראה לו את הדרך אשר ילך בה.

והנה הידיעה העליונה מהנעשה בקרבו, כשנמצאת באדם, מעוררת היא אותו לשפוט על כל דבר אם נכון הוא ואם ראוי הוא להעשות או לחדול, ונמצא שזו הידיעה מפלסת ומנהגת את

הכח שנולד בו בראשונה, ומיד כשמבחינ ידיעה זו, מתעוררת בו עוד ידיעה המרגישה גם את זו הידיעה הנפרדת, עולה היא על גבה, שופטת וגם מושלת היא עליה. וכל הכרה וידיעה מושלת על הקודמת לה ומנהיגתה כרצונה וכן הוא עד בלי סוף. זהו העילוי המיוחד שיש לו לאדם המדבר על כל חי.

ר' יוסף לייב בלוך. שעורי דעת, חלק ב', שיעור י'

- ההבדל בין אדם לבעלי חיים אינו בתחום השכל המעשי וסדור עניני החיים: תופעה זו מצויה גם בבעלי חיים, אם כי באדם היא קיימת בדרגה יותר גבוהה.
- עיקר ההבדל הוא בכך, שכל הנבראים פועלים אוטומטית ללא הבחנה במתרחש בקרבם, ללא ביקורת עצמית וללא הכרעה רצונית. לא כן האדם, המתבונן אל כל המתרחש בקרבו, בוחן מבקר ומכריע.

אפשר להוסיף על דברי הרב בלוך, שבמקורותינו בדרך כלל מוזכרת בחירה **חופשית**, כדי להדגיש שהבחירה שניתנה לאדם כדי להגשים את תכלית בריאתו, היא בחירה מתוך **רצון**, ולא בחירה **כפויה**. תנאי החיים וגם עצם החיים כפויים על האדם: "על כרחך אתה נולד ועל כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת ועל כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון" (משנה מסכת אבות פ"ד). אבל הבחירה החופשית, נוגעת לאופן בו אדם **מגיב** על התנאים הנתונים.

בעלי חיים מגיבים לתנאים שהם נתונים בהם, באופן מתוכנת, כאשר כל גירוי, בין פנימי, בין חיצוני – גורם לתגובה אוטומטית, מובנית. כאשר כלב רעב מריח אוכל, הוא **לא מחליט לאכול**, פשוט ריח האוכל (גירוי חיצוני) מפעיל את הדחף הפנימי שלו לאכילה – זו דוגמא לבחירה הכפויה בין רעב ואכילה. ואפילו אם באותו זמן צדה עינו של הכלב את הכלבה, שמעונינת בקשר רומנטי – גם אז הבחירה בין להתנפל על האוכל לבין לחזור אחר הכלבה, לא תהיה חופשית. כל אחד משני דחפים ימשוך לצידו, והדחף החזק יותר הוא שיגבר וידחוף את הכלב לפעולה (מן הסתם, אם הכלב יהיה מאד רעב, יפנה לאוכל, ואם הרעב לא יציק לא כ"כ, יעדיף את הקשר הרומנטי).

גם אדם, שמרגיש התנגשות בין שני צרכים בחירתו כפויה, כגון אדם שחוזר הביתה מאוחר בלילה רעב וגם עייף. הוא ניצב בפני דילמה, האם ללכת ישר לחדר שינה או לפנות שמאלה למטבח. כאשר אדם מתנדנד **בין שני צרכים**, לאמיתו של דבר איננו בוחר, הוא נדחף לכיוונו של הצורך החזק יותר (כמו עייפות או רעב)¹²⁷. אם כן, איפה הבחירה החופשית? רק בהתמודדות של **צורך מול ערך** מסוגל אדם לבחור באופן חופשי. בדוגמה שלנו, נניח האדם שחוזר הביתה רעב ועייף גם יודע שבחדר הסמוך למטבח ישן משהו ואם יוציא צלחות וסירים עם אוכל, הוא עלול להעיר אותו – זו שאלה של רעב מול גזל שינה. בשאלה זו ובדומות לה, הוא בוחר באופן חופשי, ובכך מגשים את יעודו להיות אדם שנברא בצלם אלקים:

ד'. כח הבחירה הוא צלם אלקים שבאדם

וכן מה שאמר הרשות נתונה, דבר זה כי מצד שהאדם בצלם הקב"ה נתן לאדם רשות לעשות מה שירצה ואין האדם מוכרח במעשיו, שכך פירוש זה הכל צפוי לפני הקב"ה ועם כל זה הרשות נתונה לאדם לעשות כמו שירצה, ואם רואה שהאדם רוצה לעשות חטא, אין הקב"ה מונע ממנו החטא מלעשות אלא הרשות נתונה לו. ודבר זה מפני כי האדם נברא בצלם אלהים ויש לו דמיון בזה גם כן אל הש"י, שהוא נברא בצלם אלהים, ואין הדבר הזה נמצא אל המלאכים שאין הבחירה בהם, והם עושים כפי אשר הקדוש ברוך הוא מנה אותם לעשות ולא ישנו את שליחתם, אבל האדם שנברא בצלם אלהים יש לו סגולה זאת שהוא ברשות עצמו, כמו הש"י שהוא עושה מה שירצה, וכך האדם יש רשות בידו לעשות מה שירצה והוא בעל בחירה:

מהר"ל דרך חיים, פ"ג משנה טו

¹²⁷ כך גם הבחירה בין שני סוגי מאכל המוגשים לאדם, היא בחירה כפויה, מפני שהיא מוכתבת על ידי נטיות גסטרונומיות שלו.

ה'. גם בעל משך חכמה כתב שצלם אלקים זה בחירה

הצלם האלהי הוא הבחירה החפשית בלי טבע מכריח רק מרצון ושכל חפשי... רק זאת אנו יודעים שלהבחירה החפשית הוא מצמצום האלקות שהשי"ת מניח מקום לברואיו לעשות כפי מה שיבחרו ושלל ממפעליהם הגזירה וההחלטה בפרטיות, וגו'.

משך חכמה בראשית א, כו

ו'. מהי חירותו של אדם?

החירות היא תופעה אנושית... אדם אינו בן חורין ביחס לתנאי חייו, אבל חירותו מתבטאת בכך, שהוא יכול לנקוט עמדה כלפי התנאים הנתונים. התנאים אף פעם לא קובעים באופן מלא את התנהגותו של אדם. בו ורק בו תלוי – במגבלות הקיימות – האם יוותר על מאבק וייכנע לתנאים. בכוחו גם להתרומם מעל התנאים, לגלות את כוחו ולממש את המימד האנושי שלו.

ויקטור פראנקל¹²⁸, דטרמיניזם והומניזם.

למדנו על מרכזיות הבחירה בתכנית האלקית ובאישיותו של אדם. אבל איך פועל מנגנון הבחירה, מה מבטיח שהיא תהיה חופשית באמת, כך שאפשר יהיה להטיל אחריות מעשיו על אדם עצמו?

ה'. אדם נוצר בשתי הרכבות: הרכבת חומר ושכל, והרכבת יצר טוב ויצר רע

ואולם להיות הדבר הזה נשלם כראוי, גזרה החכמה העליונה שיהיה האדם מורכב משני הפכים, דהיינו מנשמה שכלית וזכה, וגוף ארצי ועכור, שכל אחד מהם יטה בטבע לצדו, דהיינו הגוף לחומריות והנשמה לשכליות, ותמצא ביניהם מלחמה, באופן שאם תגבר הנשמה, תתעלה היא ותעלה הגוף עמה, ויהיה אותו האדם המשתלם בשלימות המעותד, ואם יניח האדם שינצח בו החומר, הנה ישפל הגוף ותשפל נשמתו עמו, ויהיה אותו האדם בלתי הגון לשלימות, ונדרחה ממנו ח"ו, ולאדם הזה יכולת להשפיל חומריו לפני שכלו ונשמתו, ולקנות שלימותו כמ"ש:

רמח"ל דרך ה' – ח"א פ"ג

- כדי שיושלם כראוי מנגנון הבחירה, לא מספיק שיהיה לאדם יצה"ט ויצה"ר. על כן נברא האדם כשהוא מורכב מגוף ונשמה המנוגדים זה לזה. הרכבה זו מספקת לו זירה לעימותים חדשים, בנוסף על מאבק בין שני יצרים.
- נצחון הנשמה על הגוף, פירושו שהיא תעלה את הגוף עמה, ובכך יגיע האדם לשלימותו.

הכח המכריע שבאדם

בהתבוננות במנגנון מורכב זה, יש להבין נכונה: מי הוא האני הבוחר ומה מהותו: אם האדם עיקרו רע, הרי ההכרעה לכוון השלילי, אם הוא בעיקרו טוב – הרי ההכרעה לכוון החיובי, ואם שקול הוא – תחזור השאלה מה הגורם המכריע?

ו'. מנגנון הבחירה באדם

אשאל כמה שאלות עמוקות, א' מה צורך היה בבריאת האדם בעולם הזה בגוף ונפש. ב' למה הוסיף עוד ביצירת האדם שתי יצירות¹²⁹ אחרות והם היצר טוב והיצר הרע שבו. ג' אחר

¹²⁸ היה רופא נוירולוג ופסיכיאטר יהודי וינאי, מייסד של אסכולה הוויגאית השלישית בפסיכותרפיה (אחרי הפסיכואנליזה של פרויד והפסיכולוגיה האינדיבידואלית של אדלר). התפרסם בספרו: "האדם מחפש משמעות", (שנמכר בלמעלה מתשעה מיליון עותקים) בו תיעד את חוויותיו כאסיר במחנה ריכוז נאצי, ותיאר את גישתו הפסיכותרפית למציאת משמעות החיים.

¹²⁹ מלבד גוף ונשמה.

ששניהם שקולים בו איך ניתנה הבחירה להטות לזה ולזה באיזו כח. ואם יש יכולת להטות אם כן לא יבראו כלל.

גם נתבאר ענין היצר הטוב והיצר הרע שבאדם מה ענינם. כי הם שתי יצירות נתוספו באדם זולת נשמתו והם אור מאור המלאכים ונקרא יצר הטוב ואור מאור הקליפות הנקרא יצר הרע חוץ אל יצר הטוב וקליפה אליו, אך הנשמה עצמה של האדם פנימית מכולם, ולהיותה פנימית וגם כי היא הנקראת עצמות האדם לכן יש בידו בחירה להטות למקום שירצה כי גדול הוא מהן, האמנם עיקר נטיתו אל היצר הטוב כי הוא קדוש כמוהו וגם כי הוא יותר סמוך אליו, אך הגוף עיקר נטיתו אל היצר הרע כי שניהם מצד הרע וגם שהן סמוכין יחד. והנה בבחינה זו היא קטטת החומר עם הנשמה כי כיון שהנשמה אינה פועלת המצות אלא על ידי הגוף אשר נוטה יותר אל היצר הרע בבחינה זו יש קושי גדול להכניעם:

הרי נתבאר כי בבחירת הנשמה יכולה להטות אל היצר הטוב אך להיותו צריך לפעולות הגוף יש לו טורח גדול להכניע היצר הרע, והבן זה היטב איך אחר הפטירה אין עונש לא לנשמה ולא לגוף עד שיתלבשו יחד כבהיותן בחיים.

ר' חיים ויטאל, שערי קדושה ח"ג שער ב'

- שתי הרכבות הן באדם: 1. גוף ונשמה; 2. יצה"ט ויצה"ר.
- נטיית הגוף היא ליצה"ר, נטיית הנשמה ליצה"ט.
- הכח הבוחר והמכריע נמצא בנשמה.
- כח הנשמה גדול, אלא שהגוף עומד נגדה, ועליה להתגבר עליו.

ז'. הבחירה והיצר

יוצר האדם ומנהיגו הוא עשהו ויכווננהו מוכן להבין ולהשכיל השכלה גדולה יותר ממלאכי השרת. וכאשר יחפוץ בתבונה על פי דרכו, ינחהו להשיג עד שמי השמים דברים שהם כבשונו של עולם. אך הנה טובו בידו, ולו משפט הבחירה, להתחכם ולדעת או לישאר ערום מכל חכמה, הגם שהלב והשכל בקרב גופו.

הנה על כן חוב הוא מוטל על האדם לשים עצמו להתבונן, כי אם אינו מתבונן ומחשב, הנה לא תבוא חכמה לבקש אותו, ונשאר בחושך בלא ידיעה, והולך בדרכי ההבל ובאפילה, וסוף דבר יתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, על שלא נשתמש מן החכמה ומן הכח אשר הטביע בו לעשות חיל. זה ודאי פיתוי היצר, הסיטרא אחרא, אשר ישתדל בכל עוז להפילו בזה ובבא, כי כבר ידע אם נפל בזה מעט נשאר לו לשוב ולהתקומם, כי ידיעת האמת מחזקת הנשמה ומרחקת ממנה היצר ודאי, ואין דבר מחליש הנשמה לפי היצר כחסרון הידיעה:

ואם היתה הידיעה רחבה ועומדת על לב בני האדם לא היו חוטאים לעולם, אך לא היה אפילו היצר קרוב אליהם ושולט עליהם, כמו שאינו שולט במלאכים. ולהיות שהקדוש ברוך הוא רצה שהאדם יהיה בעל יצר, שיוכל להיות מנוצח או נוצח בשיקול אחד, לכן שם בהם הידיעה, אך סגורה כגחלת, ושתוכל להתפשט כשלהבת, והבחירה ביד האדם וכו'.

הנה התורה היא הנקראת "עוז", כידוע, שהיא הנותנת כח לקדושה בסוד "תנו עוז לאלהים". והנה קודם שהאדם נולד, מלמדים אותו כל התורה כולה, וזה לתת כח לנשמתו קודם שתכנס בגוף שתהיה כלולה מכל התורה לתקן כל מדריגות הקדושה כראוי. אבל בצאתה לעולם, בא מלאך ומשכחו, וזה כדי לתת מקום ליצר להתאחז בו, שאם לא כן, היה נגרש מכח הקדושה.

רמח"ל, דרך עץ חיים

- ידיעת האמת מחזקת את הנשמה לעמוד נגד הגוף, ומרחיקה יצה"ר מן האדם.

- אם היתה ידיעה זו בכל עוצמתה, לא היה אדם חוטא לעולם, והיצה"ר לא היה מתקרב אליו כלל.
  - היות ורצה הקב"ה במאבק הבחירה של אדם, אין הידיעה זו מצויה באדם בפועל אלא בכח.
  - הבחירה ביד האדם להוציא ידיעה זו אל הפועל באמצעות לימוד התורה.
- ובכן, הקב"ה ברא את האדם בצלמו, דהיינו בעל בחירה חופשית ויכולת להכריע בעצמו באיזה אופן הוא ינהג. על כן האחריות המוסרית על מעשיו מוטלת על כתפיו – מה שמאפשר מתן שכר ועונש. משום כך, ללא ספק, בורא עולם הודיע לאדם הראשון שהוא בעל בחירה, ואח"כ חזר והודיע על כך לבנו, קין:

ז'. "ואתה תמשול בו"

ויאמר יקוק אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך: הלוא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רביץ ואלריך תשוקתו ואתה תמשל בו:

רד"ק: "ואתה תמשל בו – הוא ימשול בך ויכשילוך אם לא תסירנו מעליך, ואם תרצה אתה תמשול בו ותכניעו לפניך, ובוזה הראה לו היכולת הנתונה בבחירה, כמו שאמר משה רבינו ע"ה (דברים ל"א ט"ו) "הנה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב ואת הרע ובחרת בחיים".

בראשית פרק ד (ו-ז)

הערעור על בחירה חופשית בעולם הישן

הידיעה על בחירה חופשית היתה חלק בלתי נפרד ממסורת שהועברה מדור לדור, וחזרה ונקבעה גם בתורה שבעל פה, וגם בתורה שבכתב: "הנה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב ואת הרע ובחרת בחיים". אעפ"כ, במשך כל הדורות, פעם אחר פעם, יצאו כלפיה מנגחין ועוררין, מכוונים שונים. ואשר על כן יצאו חכמי ישראל לבססה, ולסתור החולקים עליה.

בעולם הישן, עולם האמונה והמסורת, הגורם הדומיננטי בהכחשת בחירה חופשית היה הגורם **הדתי**: הטענה "הדתית" כי הכל בידי שמים, כולל מעשי האדם, לא הותירה דבר לבחירתו של האדם.

הרמב"ם סתר בחריפות רבה דעות של אלו, השוללים בחירה חופשית (קטעים ח' – ט') וכמוהו אף רבים אחרים.

ח'. לא נשמע כלל באומתנו ובאנשי תורתנו חולק על עקרון הבחירה

פינת תורת משה רבינו ע"ה וכל מי שנמשך אחריה, היא שהאדם בעל יכולת גמורה, ר"ל שהוא בטבעו ובבחירתו וברצונו יעשה כל מה שיוכל האדם לעשותו, מבלתי שיברא לו דבר מתחדש כלל¹³⁰, וכן כל מיני בעלי חיים שאינם מדברים יתנועעו ברצונם, וכן רצה ה' יתעלה, ר"ל שמרצונו הקדום מאין תחלה, שיהיה כל בעל חי מתנועע לרצונו, ושיהיה האדם בעל יכולת על מה שירצהו, או יבחרהו ממה שיוכל עליו, וזאת פנה¹³¹ לא נשמע כלל באומתנו ובאנשי תורתנו חולק עליה.

מורה הנבוכים חלק ג פרק יז

- לאדם יש יכולת לבחור ולממש את בחירתו.
- לבעלי חיים יש תנועה רצונית, אך אין להם יכולת בחירה.

¹³⁰ גורם המכריח את העשיה

¹³¹ יסוד

ט'. "רשות לכל אדם נתונה..."

א. רשות לכל אדם נתונה אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו, הוא שכתוב בתורה הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע, כלומר הן מין זה של אדם היה יחיד בעולם ואין מין שני דומה לו בזה הענין שיהא הוא מעצמו בדעתו ובמחשבתו יודע הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ ואין מי שיעכב בידו מלעשות הטוב או הרע וכיון שכן הוא פן ישלח ידו.

ב. אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומות העולם ורוב גולמי בני ישראל שהקב"ה גוזר על האדם מתחלת ברייתו להיות צדיק או רשע, אין הדבר כן אלא כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם או חכם או סכל או רחמן או אכזרי או כילי או שוע וכך שאר כל הדעות, ואין לו מי שיכפהו¹³² ולא גוזר עליו¹³³ ולא מי שמושכו¹³⁴ לאחד משני הדרכים אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאי זו דרך שירצה, הוא שירמיהו אמר מפני עליון לא תצא הרעות והטוב, כלומר אין הבורא גוזר על האדם להיות טוב ולא להיות רע, וכיון שכן הוא נמצא זה החוטא הוא הפסיד את עצמו, ולפיכך ראוי לו לבכות ולקונן על חטאיו ועל מה שעשה לנפשו וגמלה רעה, הוא שכתוב אחריו מה יתאונן אדם חי וגו', וחזר ואמר הואיל ורשותנו בידינו ומדעתנו עשינו כל הרעות ראוי לנו לחזור בתשובה ולעזוב רשענו שהרשות עתה בידינו הוא שכתוב אחריו נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה וגו'.

ג. ודבר זה עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה שנאמר ראה נתתי לפניך היום את החיים, וכתוב ראה אנכי נותן לפניכם היום, כלומר שהרשות בידכם וכל שיחפוץ האדם לעשות ממעשה בני האדם עושה בין טובים בין רעים, ומפני זה הענין נאמר מי יתן והיה לבבם זה להם, כלומר שאין הבורא כופה בני האדם ולא גוזר עליהן לעשות טובה או רעה אלא הכל מסור להם.

ד. אילו האל היה גוזר על האדם להיות צדיק או רשע או אילו היה שם דבר שמושך את האדם בעיקר תולדתו לדרך מן הדרכים או למדע מן המדעות או לדעה מן הדעות או למעשה מן המעשים כמו שבודים מלבם הטפשים הוברי שמים¹³⁵ היאך היה מצוה לנו על ידי הנביאים עשה כך ואל תעשה כך הטיבו דרכיכם ואל תלכו אחרי רשעכם והוא מתחלת ברייתו כבר נגזר עליו או תולדתו תמשוך אותו לדבר שאי אפשר לזוז ממנו, ומה מקום היה לכל התורה כולה ובאי זה דין ואיזה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק, השופט כל הארץ לא יעשה משפט.

ואל תתמה ותאמר היאך יהיה האדם עושה כל מה שיחפוץ ויהיו מעשיו מסורים לו וכי יעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו ולא חפצו והכתוב אומר כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ, דע שהכל כחפצו יעשה ואף על פי שמעשינו מסורין לנו, כיצד כשם שהיוצר חפץ להיות האש והרוח עולים למעלה והמים והארץ יורדים למטה והגלגל סובב בעיגול וכן שאר בריות העולם להיות כמנהגן שחפץ בו, ככה חפץ להיות האדם רשותו בידו וכל מעשיו מסורין לו ולא יהיה לו לא כופה ולא מושך אלא הוא מעצמו ובדעתו שנתן לו האל עושה כל שהאדם יכול לעשות, לפיכך דנין אותו לפי מעשיו אם עשה טובה מטיבין לו ואם עשה רעה מריעין לו, הוא שהנביא אומר מידיכם היתה זאת לכם, גם המה בחרו בדרכיהם, ובענין זה אמר שלמה שמח בחור בילדותך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט, כלומר דע שיש בידך כח לעשות ועתיד אתה ליתן את הדין.

רמב"ם הלכות תשובה פרק ה'

- רשות לכל אדם להיות צדיק או רשע.
- אין הקב"ה גוזר על האדם להיות טוב או רע וכל האחראיות על האדם עצמו.

¹³² סיבה אסטרולוגית.

¹³³ סיבה דתית.

¹³⁴ סיבה טבעית.

¹³⁵ אסטרולוגים.

- אם היה הקב"ה גוזר על האדם להיות צדיק או רשע, או אם בא הדבר בתורשה, או בהשפעת המזלות, לא היה מקום לתורה ולמצוות ולא סבה לשכר ועונש.
- הרצון החפשי האנושי, אינו עומד בנגוד לרצון האלקי, משום שזה עצמו רצונו של ה' שתהיה לאדם בחירה חפשית. אמנם הקב"ה מדריך את האדם בדרך הטובה, והאדם יקבל גמול על מעשיו.

קיומה של בחירה חופשית אינה סותרת את האמונה שהכל בידי שמים. בודאי, הכל בידי שמים, אולם, חוץ ממעשי האדם – "חוץ מיראת שמים", כלומר הבחירה מוגבלת בתחום מסוים מאד:

י'. כח הבחירה בתחום עבודת הבורא בלבד

ואמנם... צריך שתדעי עיקר גדול בענין העבודה המסורה לאדם, וזה, כי הנה כל הנבראים תלויים בבוראם, ואין להם ענין זולת מה שמושפע בהם ממנו, על כן אינם אדוניים בפעולותיהם ומעשיהם, אלא כל מעשיהם בהכרח מצד מה שהם מושפעים ממנו ית'. רק האדם יש לו סגולה זאת פרטית, שיש בידו הבחירה, ויש לו כח לפעול ברצונו בלא הכרח, והוא מה שאמרו ז"ל (ברכות לג ע"ב), "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים". ונמצא, שגם האדם ודאי תלוי בבורא ית' ככל שאר הנבראים, אלא שמצד העבודה ניתן לו מציאות ענין שבו לא יהיה תלוי בבורא ית' כלל, אלא ברצון עצמו; והוא זה שאמרנו, "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים". והנה הנשמות עצמן טרם רדתן לגוף אינן אלא ככל שאר הנבראים – תלויים בבורא ית', לפי שאין להם שם עבודה בבחירה. רק אחר רדתן לגוף אז ניתן להם הבחירה, ואז בדבר זה הן תלויות בעצמן, ולא בבורא ית"ש. אך בכל דבר אחר ודאי שגם האדם תלוי בו לגמרי, וכמו שאמרו, "הכל בידי שמים".

רמח"ל דעת תבונות, קנ"ח

- כל הנבראים תלויים בהשפעת הבורא, ואין להם בחירה במעשיהם.
- האדם – רק מצד עבודת ה' יש לו בחירה, ומצד יתר עניניו הרי הוא ככל הנבראים.

בין הסיבות שהביאו מספר הוגי דעות בימי ביניים, לשלול את הבחירה, היתה שאלת "ידיעה ובחירה", המעמתת בין האמונה שבורא עולם יודע מראש את כל מה שיעשו בני אדם בעתיד, עם ההנחה שבחירתם של בני האדם היא חופשית.

ח'. ידיעה ובחירה

שמתאמר והלא הקב"ה יודע כל מה שיהיה וקודם שיהיה ידע שזה יהיה צדיק או רשע או לא ידע, אם ידע שהוא יהיה צדיק אי אפשר שלא יהיה צדיק ואם תאמר שידע שיהיה צדיק ואפשר שיהיה רשע הרי לא ידע הדבר על בוריו, דע שתשובת שאלה זו ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה אבל צריך אתה לידע ולהבין בדבר זה שאני אומר, כבר בארנו בפ' שני מהלכות יסודי התורה שהקב"ה אינו יודע מדיעה¹³⁶ שהיא חוץ ממנו כבני אדם שהם ודעתם שנים, אלא הוא יתעלה שמו ודעתו אחד ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו וכשם שאין כח באדם להשיג ולמצוא אמתת הבורא שנאמר כי לא יראני האדם וחי אין כח באדם להשיג ולמצוא דעתו של בורא, הוא שהנביא אמר כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי, וכיון שכן הוא אין בנו כח לידע היאך ידע הקב"ה כל הברואים והמעשים אבל נדע בלא ספק שמעשה האדם ביד האדם ואין הקב"ה מושכו ולא גוזר עליו לעשות כך, ולא מפני קבלת הדת בלבד נודע דבר זה אלא בראיות ברורות מדברי

¹³⁶ מתוך ידיעה.

החכמה, ומפני זה נאמר בנבואה שדנין את האדם על מעשיו כפי מעשיו אם טוב ואם רע וזה הוא העיקר שכל דברי הנבואה תלויין בו¹³⁷.

רמב"ם הלכות תשובה פרק ה', הלכה ה'

- לבני אנוש אין יכולת ליישב סתירה בין ידיעה המוקדמת של הקב"ה ובין בחירה חפשית של אדם. אבל אין בעובדה זו הצדקה לשלול לא את הבחירה חפשית, ולא את הידיעה המוקדמת של בורא.

הדיון בשאלת ידיעה ובחירה, מביא את הרמב"ם לעיין בבעיה שניה, לא פחות חמורה, והיא שאלת הסתירה לכאורה, בין הבחירה לגזירה האלוקית.

י"א. בחירה וגזירה

א. פסוקים הרבה יש בתורה ובדברי נביאים שהן נראין כסותרין עיקר זה ונכשלין בהן רוב האדם ויעלה על דעתן מהן שהקב"ה הוא גוזר על האדם לעשות רעה או טובה ושאין לבו של אדם מסור לו להטותו לכל אשר ירצה, והרי אני מבאר עיקר גדול שממנו תדע פירוש כל אותן הפסוקים, בזמן שאדם אחד או אנשי מדינה חוטאים ועושה החוטא חטא שעושה מדעתו וברצונו כמו שהודענו ראוי להפרע ממנו והקב"ה יודע איך יפרע, יש חטא שהדין נותן שנפרעים ממנו על חטאו בעולם הזה בגופו או בממונו או בבניו הקטנים שבניו של אדם הקטנים שאין בהם דעת ולא הגיעו לכלל מצות כקניינו הן וכתוב איש בחטאו ימות עד שיעשה איש, ויש חטא שהדין נותן שנפרעין ממנו לעולם הבא ואין לעובר עליו שום נזק בעולם הזה, ויש חטא שנפרעין ממנו בעולם הזה ולעולם הבא.

ב. במה דברים אמורים בזמן שלא עשה תשובה אבל אם עשה תשובה התשובה כתריס לפני הפורענות, וכשם שהאדם חוטא מדעתו וברצונו כך הוא עושה תשובה מדעתו וברצונו.

ג. ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן הדין לפני דיין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה, הוא שהקב"ה אמר על ידי ישעיהו השמן לב העם הזה וגו', וכן הוא אומר ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו עד עלות חמת ה' בעמו עד לאין מרפא, כלומר חטאו ברצונום והרבו לפשוע עד שנתחייבו למנוע מהן התשובה שהיא המרפא, לפיכך כתוב בתורה ואני אחזק את לב פרעה, לפי שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו שנאמר הבה נתחכמה לו, נתן הדין למנוע התשובה ממנו עד שנפרע ממנו, לפיכך חזק הקב"ה את לבו, ולמה היה שולח לו ביד משה ואומר שלח ועשה תשובה וכבר אמר לו הקב"ה אין אתה משלח שנאמר ואתה ועבדיך ידעתי וגו' ואולם בעבור זאת העמדתיך, כדי להודיע לבאי העולם שבזמן שמונע הקב"ה התשובה לחוטא אינו יכול לשוב אלא ימות ברשעו שעשה בתחילה ברצונו, וכן סיחון לפי עונות שהיו לו נתחייב למונעו מן התשובה שנאמר כי הקשה ה' אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו, וכן הכנענים לפי תועבותיהן מנע מהן התשובה עד שעשו מלחמה עם ישראל, שנאמר כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה עם ישראל למען החרימם, וכן ישראל בימי אליהו לפי שהרבו לפשוע מנע מאותן המרבים לפשוע תשובה שנאמר ואתה הסבות את לבם אחורנית כלומר מנעת מהן התשובה. נמצאת אומר שלא גזר האל על פרעה להרע לישראל, ולא על סיחון לחטוא בארצו, ולא על הכנענים להתעיב, ולא על ישראל לעבוד עכו"ם אלא כולן חטאו מעצמן וכולן נתחייבו למנוע מהן התשובה...

ה. ומהו זה שאמר דוד טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך ידרך ענוים וגו', זה ששלח נביאים להם מודיעים דרכי ה' ומחזירין אותן בתשובה, ועוד שנתן בהם כח ללמוד ולהבין, שמדה זו בכל אדם שכל זמן שהוא נמשך בדרכי החכמה והצדק מתאוה להן ורודף אותם, והוא מה שאמרו רז"ל בא לטהר מסייעין אותו כלומר ימצא עצמו נעזר על הדבר, והלא כתוב בתורה

¹³⁷ השגת הראב"ד: אי"א לא נהג זה המחבר מנהג החכמים שאין אדם מתחיל בדבר ולא ידע להשלימו והוא החל בשאלות קושיות והניח הדבר בקושיא והחזירו לאמונה וטוב היה לו להניח הדבר בתמימות התמימים ולא יעורר לבם ויניח דעתם בספק ואולי עשה אחת יבא הרהור בלבם על זה.

ועבדום וענו אותם הרי גזר על המצריים לעשות רע, וכתיב וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ, הרי גזר על ישראל לעבוד כוכבים ומזלות ולמה נפרע מהן, לפי שלא גזר על איש פלוני הידוע שיהיה הוא הזונה אלא כל אחד ואחד מאותן הזונים לעבוד כוכבים ומזלות אילו לא רצה לעבוד לא היה עובד, ולא הודיעו הבורא אלא מנהגו של עולם, הא למה זה דומה לאומר העם הזה יהיה בהן צדיקים ורשעים, לא מפני זה יאמר הרשע כבר נגזר עליו שיהיה רשע מפני שהודיע למשה שיהיו רשעים בישראל, כענין שנאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, וכן המצריים כל אחד ואחד מאותן המצריים והמריעים לישראל אילו לא רצה להרע להם הרשות בידו, שלא גזר על איש ידוע אלא הודיעו שסוף זרעו עתיד להשתעבד בארץ לא להם, וכבר אמרנו שאין כח באדם לידע היאך ידע הקב"ה דברים העתידין להיות¹³⁸.

רמב"ם, הלכות תשובה פרק ו

- במקרים מסויימים, כעונש חמור, יכול הקב"ה לשלול בחירתו של אדם.
- אע"פ שכתוב בתורה: "ועבדום וענו אותם", אין זה סותר את עקרון הבחירה, כי הקב"ה לא גזר על איש מסוים, וכל אחד ממצרים פעל בבחירתו הרעה, לפי שלא נגזר עליו אישית.

י"ב. הרמב"ן דוחה הסברו של רמב"ם

וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִי וְאַחֲרָי כֵּן יֵצְאוּ בְּרַכְשׁ גְּדוֹל.

והנכון בעיני, כי טעם וגם, אף על פי שאני גזרתי על זרעך להיות גרים בארץ לא להם ועבדום וענו אותם, אף על פי כן אשפוט את הגוי אשר יעבודו על אשר יעשו להם, ולא יפטרו בעבור שעשו גזרתי:

והטעם כמו שאמר הכתוב (זכריה א יד) וקנאתי לירושלם ולציון קנאה גדולה וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה, ואומר (ישעיה מז ו) קצפתי על עמי חללתי נחלתי וגו'. וכן היה במצרים שהוסיפו להרע כי השליכו בניהם ליאור, וימרו את חייהם וחשבו למחות את שם, וזה טעם דן אנכי - שאביא אותם במשפט, אם עשו כנגזר עליהם או הוסיפו להרע להם. וזהו מה שאמר יתרו כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח יא), כי הזדון הוא שהביא עליהם העונש הגדול שאבדם מן העולם. וכן כי ידעת כי הזידו עליהם (נחמיה ט ז):

והרב נתן טעם בספר המדע (הלכות תשובה ו ה) לפי שלא גזר על איש ידוע, וכל אותם המריעים לישראל אלו לא רצה כל אחד מהם הרשות בידו, לפי שלא נגזר על איש ידוע. ולא נתכנו דבריו אצלי, שאפילו גזר שאחד מכל האומות יריע להם בכך וכך, וקדם זה ועשה גזרתו של הקב"ה זכה בדבר מצוה, ומה טעם בדבריו, כאשר יצוה המלך שיעשו בני מדינה פלונית מעשה מן המעשים, המתרשל ומטיל הדבר על האחרים חומס וחוטא נפשו, והעושה יפיק רצון ממנו, וכל שכן שהכתוב אמר וגם את הגוי אשר יעבודו, שיעבדו הגוי כולו, והם הלכו מעצמם למצרים. אבל הטעם כאשר כתבת:

וכבר הזכירו רבותינו הענין הזה, אמרו בואלה שמות רבה (ל טו) משל לאדון שאמר לבנו "יעשה עם פלוני ולא יצערנו", הלך ועשה, אף על פי שעשה עמו חנם לא הניח שלא היה מצערו. כשנתרצה האדון לבנו גזר על מצעריו הריגה. כך גזר הקב"ה שיהיו ישראל משועבדין במצרים,

¹³⁸ **השגת הראב"ד**: א"א אלה הם אריכות דברים שאינן מתובלים וחיי ראשי כמעט אני אומר שהם דברי נערות, יאמר הבורא לזונים למה זנית ואני לא הזכרתיך בשם כדי שתאמר שעליך גזרתי יאמרו לו הזונים ועל מי תלה גזרתך על אותן שלא זנו הנה לא נתקיימה גזרתך, אבל וקם העם הזה וזנה כבר אמרנו שאין בענין הזה ידיעת הבורא גזירה וכ"ש בכאן שאף משה אמר כי השחת תשחיתון הן בעודני חי עמכם ואף כי אחרי מותי וכ"ש הבורא שהיה יכול לומר כן בלא גזירה, וענין המצרים אינה שאלה משני פנים, האחד כי הדבר ידוע שאין הבורא נפרע מאדם רע אלא ברע ממנו ואחר שיפרע מזה יחזור ויפרע מן הרע ממנו ברשעו וכן הוא אומר הוי אשר שבת אפי כהתימך שודד תושד פיי מפני רשעך וגודל לבך והתפארך עלי, והמצרים ג"כ רשעים היו וראויים למכות ההם ואילו שמעו למשה בתחלה ושלחו את ישראל לא היו לוקים ולא טבעו בים אבל זדונו של פרעה ובזותו את הבורא יתברך לפני שלוחו הוא גרם לו, והשני כי הבורא אמר וענו אותם והם עבדו בהם בפרך והמיתו מהם וטבעו מהם כענין שנאמר אני קצפתי מעט והם עזרו לרעה לפיכך נתחייבו.

עמדו עליהם ושעבדום בחוזק. אמר הקב"ה היה לכם לנהוג בם כעבדים ויעשו צרכיכם, אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה (זכריה א טו). עד כאן לשונם:

ודבר ברור הוא כי השלכת בניהם ליאור אינה בכלל "ועבדום וענו אותם", אבל היא עקירתם לגמרי, וכן מה שאמרו תחלה הבה נתחכמה לו פן ירבה, אינו בכלל עבדות וענוי, מלבד מה שהוסיפו בענוי עצמו, וימררו את חייהם בעבודה קשה וגו'. והוא מה שאמר הכתוב (דברים כו ז) וירא את עניינו ואת עמלינו ואת לחצנו:

ודע והבן כי האיש שנכתב ונחתם בראש השנה להריגה לא ינקה הליסטים ההורג אותו בעבור שעשה מה שנגזר עליו, הוא רשע בעונו ימות ודמו מיד הרוצח יבוקש:

אבל כאשר תצא הגזירה על פי נביא, יש בעושה אותה דינים, כי אם שמע אותה ורצה לעשות רצון בוראו כנגזר אין עליו חטא אבל יש לו זכות בו, כאשר אמר ביהוא (מ"ב י ל) יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בנים רבעים ישבו לך על כסא ישראל. אבל אם שמע המצוה והרג אותו לשנאה או לשלול אותו, יש עליו העונש כי הוא לחטא נתכוון, ועבירה הוא לו:

רמב"ן, בראשית פרק טו פסוק יד

- גם אם נניח, שעל אף אחד מן המצרים לא נגזר באופן אישי לשעבד את ישראל, מ"מ כיון שהיה רצון ה' שישתעבדו, הרי מי שהתנדב מרצונו לקיים את הגזירה של הקב"ה, זכה בדבר מצוה, ולמה יענש?
- לדעת הרמב"ן, המצרים נענשו משום שהוסיפו להרע לישראל מעבר למה שנגזר עליהם.
- אמנם שום רוצח לא יכול להצדיק את עצמו בזה, שקרבן שלו נכתב ונחתם בראש השנה להריגה והוא רק עשה מה שנגזר עליו. רק אם יצאה הגזירה על פי נביא, האדם שהחליט לעשות רצון בוראו כנגזר, אין עליו חטא.

י"ג. אברבנאל מתרץ שיטתו של הרמב"ם

מה שהקשו המקשים שאם היה הגלות בגזירה לא היו המצרים ראויים לעונש אינה קושיא ולפי שהמצרים לא נשתעבדו בהם ולא ענו אותם מפני גזרת השם ולא כדי לקיים דברו, שאם היו עושים זה מפני מצות השם וגזרתו היו ראויים לשכר כענין יהוא בן נמשי וכו'. אבל המצרים שלרשעת לבבם ובחירתם הרעה עשו מה שעשו ראויים היו באמת לעונש כפי מעשיהם וכבר כתב זה הרמב"ן וכו'. וכאשר יתבוננו דברי הרב המיימוני בספר המדע נמצא שזו היתה כוונתו.

אברבנאל בראשית פרק טו

הערעור על בחירה חופשית בעידן המודרני

גם בתקופה המודרנית המשיכו התקפות נגד בחירה חופשית, אבל הפעם לא מהכיוון הדתי (באותה תקופה הדתות אבדו מכוחן והשפעתן). בתקופה המודרנית הגורם הטבעי הפך להיות לדומיננטי. ראשית, נטען שתכונות האדם נקבעות מלידה, ועוברות בתורשה, והמה הקובעות בהכרח, את פעולותיו והתנהגותו – א"כ לא נשאר מקום לחופש. שנית, אותם הוגי דעות, שהכחישו בחירה חופשית, טענו שאדם הוא חלק מעולם פיזי, שבו שולטים חוקי טבע קבועים, שאינם יודעים חופש מהו. לדעתם, עיקרון בחירה חופשית נוגד את חוקי הטבע ולכן לא ייתכן. זוהי תמציתו של **הדטרמיניזם המודרני** – השקפה, לפיה כל פעולות, החלטות או מחשבות אנושיות, נקבעות באופן בלעדי על ידי חוקי הטבע ששולטים באדם ללא מיצרים.

אולם בעיני התורה, בחירה היא מעשה על-טבעי, והיא אפשרית משום שהאדם עומד מעל הטבע. אמנם גופו של אדם הוא חלק מעולם פיזי, המתנהל ע"פ חוקים קבועים, שקבע הבורא. אבל נשמתו של אדם, אינה שייכת כלל לעולם הפיסיקלי, ולא חלים עליה חוקי הטבע הגשמי. א"כ אדם אינו

חלק מהעולם הגשמי, אלא להיפך, העולם הגשמי הוא חלק מאדם. במלים אחרות, אי"א לדבר על בחירה בלי להכיר בקיומה של ישות נפרדת ונבדלת מן החומר, שנקראת **נשמה**, ומי שכופר בנשמה, יכפור באופן עקבי גם בבחירה. וזה מה שמאפיין את ההשקפה המודרנית, ששללה את קיום הנשמה (עייין פרק ח' קטע א'), ובעיניה נשאר אדם בעל גוף בלבד. לכן לדעתה, האדם הוא יצור ביולוגי, שנבדל מבעלי חיים רק במוחו המפותח, וע"כ חלים עליו כל החוקים הביולוגיים, שלא מותרים שום מקום לבחירה חופשית. כמו שבעלי חיים הם אורגניזמים מתוכנתים, כך גם האדם מתוכנת, וכל ההתנהגויות שלו – הן תגובות אוטומטיות לגירויים שונים.

י"ד. חירות – ממה?

אנחנו חווים את חירותנו, אבל ידיעת עובדה בסיסית זו יכולה להיות מעורפלת. הפסיכולוגיה שנוטה למדעי הטבע יכולה לעמעם הכרה זו: היא לא מכירה בבחירה חופשית, לא מסוגלת לקבל אותה, כמו שפיזיולוגיה לא יכולה להניח שיש משהו דומה לבחירה...

כאשר אנחנו מדברים על החירות, כוונתנו לחירות ביחס לשלושה דברים:

* ביחס לדחפים

* ביחס לתורשה

* ביחס לסביבה

בנוגע לדחפים: אדם הוא בעל דחפים רבים, אך הדחפים אינם בעלים (אדונים?) עליו. איננו שוללים את דחפים, אבל הכרה בקיומם אינה מותרת את חירותנו. הרי החירות – זה תמיד חירות ממהו והירות למען משהו. גם אם התנהגותי מנוזמת ע"י ערכים, ולא ע"י דחפים, אני עדיין חופשי לומר "לא" גם לערכים שלי, אני רק מאפשר לערכים לקבוע את מעשי.

בנוגע לתורשה, דווקא המחקרים החדשים על תאומים זהים מראים בעליל, עד כמה שומר בן אדם על חירותו כלפי תכונות תורשתיות שלו: מתברר שאפשר לכנות מסלולי חיים שונים לגמרי על יסודות גנטיים זהים לחלוטין...

ובנוגע לסביבה, גם כאן מתברר שהיא לא קובעת את דמותו של אדם. השפעתה תלויה במידה רבה באופן שאדם מתייחס אליה.

ויקטור פראנקל, רוחניות, חירות ואחריות.

- תכונות תורשתיות שקיימות בכל אדם, אינן שוללות את כח הבחירה. תכונות תורשתיות הן כעין אבני בנין ואדם עצמו הוא שבונה מהם את אישיותו.

ט"ו. במחנות ריכוז התברר שלא התנאים קובעים את דרכו של אדם אלא בחירה

פעם אמרתי שבהיותי פרופסור בנזירולוגיה ובפסיכיאטריה, אני מכיר היטב, עד כמה בן אדם תלוי בתנאים ביולוגיים, פסיכולוגיים וחברתיים. אך מלבד היותי פרופסור בשני תחומי מדע, אני גם אדם ששרד את ארבע מחנות – מחנות ריכוז, שם הייתי עד ליכולת המפתיעה של אדם לקרוא תיגר על התנאים הקשים ביותר שאפשר להעלות על הדעת. זיגמונד פרויד אמר פעם: "אם ניקח מספר אנשים שונים זה מזה ונחזיק אותם בתנאים של רעב קיצוני, נראה שככל שיגדל הרעב, כך כל ההבדלים ביניהם יעלמו. ובמקום ההבדלים האישיים יופיע ביטוי אחיד של דחק האכילה שלא ניתן לשליטה". אבל המציאות במחנות ריכוז היתה שונה: ההבדלים בין בני אדם רק התחדדו. המסכות הוסרו – גם מבהמות וגם מקדושים. הרעב היה אותו רעב לכולם, אבל אנשים בהתנהגותם היו שונים זה מזה – ולא הקלוריות קבעו...

ויקטור פראנקל, דטרמיניזם והומניזם.

אפשר להביא דוגמה לדבריו של פראנקל, שהוא, בהיותו רחוק מהתורה, מן הסתם לא ידע. יעקב ועשיו היו תאומים וגם גדלו באותה סביבה ממש, במשפחתם של יצחק ורבקה (והלכו לאותו בית ספר) – ואעפ"כ יצאו שונים לגמרי, שני הפכים!

ט"ז. אדם מחונן בכח "הגדרה עצמית"

במהנות הריכוז – במעבדה היה זו ובמגרש ניסויים זה – ראינו אחדים מחברינו מתנהגים כחזירים, בעוד אחרים מתנהגים כקדושים. אפשרויות אלה ואלה גנוזות באדם; איזו מהן יגשים, דבר זה תלוי בהכרעתו ולא בתנאים.

דורנו דור ריאליסטי הוא, לפי שלמדנו לדעת, מה הוא האדם באמת. אחרי ככלות הכל, האדם הוא אותו יצור שהמציא את תאי-הגז של אשוויין; אבל הוא גם אותו יצור שנכנס קוממיות אל תאי-גז אלה ועל שפתיו תפילת שמע ישראל.

ויקטור פראנקל, אדם מחפש משמעות.

פירוק האני בעידן הפוסטמודרני

בעידן המודרנה אנשי המערב איבדו את האמונה הדתית בקיום הנשמה, ולהיפך, רכשו אימון מוחלט במדעי הטבע. כתוצאה מכך התבססה תפיסה **דטרמיניסטית**, לפיה כל הפעולות האנושיות נקבעות באופן בלעדי על ידי אירועים קודמים. בתפיסה כזו, אין מקום לבחירה חופשית. בתקופה **הפוסטמודרנית** אבד האימון ביכולתם של השכל האנושי והמדע, להביא לנו תמונת מציאות אמיתית. אין יותר בטחון לא בקיום העולם הסובב ולא בקיום הסובייקט, היינו אישיות של אדם המתבונן בעולם. על כן הכריזה הפילוסופיה הפוסטמודרנית על "**מות הסובייקט**".

מה עומד מאחורי הכרזה על "מות הסובייקט"?

בתפיסת עולמו של הוגה דעות פוסטמודרני, קיימים אך ורק טקסטים. העולם הסובב הוא לא יותר מטקסט, בגלל שהידיעות שלנו על העולם הן תלויות-תרבות ותלויות שפה שאנחנו מדברים. הלשון כופה את עצמה על האופן בו אנו תופסים את המציאות. גם האדם הוא טקסט, משום שהוא כלוא בתוך השפה, שלתוכה נולד וכל מציאות חייו כופה עליו תבניות חשיבה לשוניות שאי אפשר להשתחרר מהן. זהו **דטרמיניזם לשוני**, הטוען שמה שקובע את החלטותינו, אלו לא תהליכים פיסיקליים בתוך המוח, או דחפים אפלים, אלא תרבות ושפה. לפי תפיסה זו, מעשינו מוכתבים על ידי התמהיל התרבותי שלנו. כולנו מורכבים מתבניות של התנהגות וקליטת המציאות, שקבלנו בתורשה מאבות אבותינו. המסקנה המתבקשת היא שאין לאדם אישיות כלל¹³⁹, כל כולו תוצר של התנהגויות שונות של הדורות הקודמים, וברור שאם אין לו אישיות, אין גם מקום לבחירה, כי עיקר חסר מן הספר, נעלם "האני הבוחר"! זהו **מות הסובייקט**.

יש הוגי דעות שמדברים על "**מות המחבר**". הם עוסקים בחקר השפה והטקסטים, מתוך גישה שיש להתייחס לכל טקסט, ללא קשר לאדם שחיבר אותו. מדוע? משום שלא האופי של האדם הכותב קובע את תוכן הטקסט, אלא השפה שהוא משתמש בה, היא זו שקובעת את התוכן. בניסוח יותר קיצוני: לא האדם כותב טקסטים, אלא טקסטים כותבים את האדם. השפה יוצרת אותנו ומעצבת את החוויה שלנו; אדם משועבד לשפה, ואין שום מקום לבחירה חופשית. כך נוצרה התאמה חדשה בין עולם לאדם: העולם בתפיסה הפוסטמודרנית, הוא "**העתק ללא מקור**" והאדם הוא "**טקסט ללא מחבר**".

¹³⁹ כאן רואים סתירה פנימית בתפיסת עולם הפוסטמודרנית: מצד אחד, אינדיבידואליזם ותפיסת חופש כערך עליון, שלכאורה היה צריך להביא להאדרת אישיותו של אדם, בן חורין. אבל במקום זה באה מחיקת אישיותו של אדם וביטול ההגדרה העצמית שלו. נראה שקיום הסתירות לא מטריד את הוגי דעות הפוסטמודרניים: כמו שלא קיימת אישיותו של אדם נטול הזהות, וסתירות הפנימיות שלו נתפסות כדבר מרכזי בקיומו, כך לא קיימת השקפה מוגדרת, נטולת סתירות פנימיות.

י"ז. האדם עצמו יעלם וימחק

הפילוסופיה של העת החדשה התקוממה כנגד זהותו הנתונה של האדם וקראה להעצים את מימד הבחירה בחייו... הוגים כמישל פרקו העלו על נס את פירוק הסובייקט, כלומר – את פירוקו של ה"אני" כיחידה שלמה. אין כאן פירוק לצורך בנייה, אלא פירוק כמהלך סופי ומוחלט. לא בכדי סיים פוקו את ספרו "המילים והדברים" באפשרות שהאדם עצמו ייעלם ויימחק, "כמו פנים ששורטטו בחול על גבול הים"...

למרבה הצער, דומני שישגויה קביעתו של הרב שג"ר כי "לחופש הפוסטמודרני אפקט של טיהור", וחוששני שלא תתגשם תקוותו שהפוסטמודרניזם יפנה מקום לזינוק אל האמונה. אחרי ההרס הפוסטמודרני, לא נותר כבר מי שיזנק.

חיים נבון, מכים שורשים, עמ' 69

חופש והשתנות – בריחה מכל זהות

הפסיכולוגים של העידן המודרני, כמו פרויד, פיאז'ה, וקולברג, טוענו שיש לנו אישיות ייחודית המתפתחת בהדרגה, תלויה במערכות יחסים שונות, ומתעצבת בגיל מסוים. התפיסה הפוסטמודרנית, שוללת כל זהות אישית, ייחודית, אותנטית ויציבה. לפיה, הזהות הסובייקטיבית היא תוצר של תבניות חברתיות, סוגי שיח שונים, בהיותה תלויה בכל הגורמים הללו, היא משתנית ללא הרף, לכן אי אפשר לדבר על תכונות או מאפיינים אישיותיים. זו סיבה נוספת לטענה שאין במציאות שום תכונות "נשיות" או "גבריות" (מלבד עקרון השוויון שתואר בפרק הקודם). השקפה זו נקלטה היטב בציבור הרחב, לכן בזמן אחרון אנחנו לא פעם נתקלים באנשים שאומרים על עצמם: "אני לא חרדי. מצד שני, אני גם לא חילוני. אני נמנע גם מייחוס ללאום היהודי משום שאני סולד מהגדרות, וסבור שהן מקטלגות ומפרידות בינינו"...

בתפיסה של פוסטמודרניסטים, כל זהות כופה את עצמה על אנשים; לדבריהם, זה מנגנון אלים, המבוסס על הוצאה של האחר, על שלילה. אם אני יהודי, הרי אינני גוי; אם אני גבר, אינני אישה – זו לוגיקה האלימה של זהות, ולכן עדיף לבטל זהויות בכלל. כל זהות היא מגבילה ומדכאת, וזה לא עולה בקנה אחד עם הכרזת חופש כערך עליון¹⁴⁰ בחברה הפוסטמודרנית. וכאן בא הזיוף הגדול של מושגי החופש והחירות.

בתפיסה יהודית מקורית, חופש בחירה זהה לאוטונומיה. פירוש הדבר, שיש לי זהות ברורה: אני אדם (ולא בעל חיים), אני בן להורי, והם – חלק משלשלת הארוכה של דורות העם היהודי, שכתר ברית עם בורא עולם וקבל על עצמו עול תורה ומצוות. הנני גבר ולכן באתי בברית הנישואין עם אשה יהודיה, כדי להביא לעולם ילדים, שימשיכו אותה שרשרת הדורות ועבירו את הלפיד לדורות הבאים. הזהות מחייבת, ואני מכיר במחויבות שלי לערכים של תורה ולשמירת המצוות. אני מודע גם לכך שבהיותי אדם, יש לי דחפים אפלים, יצרים וחולשות, והם מתקוממים נגד המחויבות שלי ומנסים להטות את רצוני לכיוון הפוך: לא מתחשק לי, לא בא לי, אני לא סובל את זה!!! אך אני גם מכיר שאינני משועבד לרצונות שלי, אני מסוגל לעמוד נגדם ולא להכנע להם, וזוהי חירותי! אני הוא זה שמכריע בכל פרשת דרכים בין המחויבות שלי לבין דחפים וחולשות, וע"כ בעומדי מול האלקים ("ותכירנהו לעמוד לפניך") אני נושא באחריות על כל מעשי – זוהי **אוטונומיה אנושית**.

לעומת זאת, התפיסה הפוסטמודרנית של חופש היא הפוכה: אין לאדם מחויבות לשום דבר, פרט לרצונו או חשקו ברגע הנתון. כל מחויבות ערכית מוסרית או אפילו הכרה בעובדות ביולוגיות, נחשבת לדיכוי החופש, לכן עדיף למחוק את כל הזהויות המחייבות. אדם הפוסטמודרני מעדיף להחליט בכל רגע – מיהו, מהו ומה ברצונו לעשות, להיות ולחיות. בצורת חיים זו הוא יכול להחליף ללא הרף את זהותו הדתית, המגדרית והמינית, את השתייכותו החברתית והלאומית וכן הלאה. שום דבר לא צריך לכבול אותו: היום הוא גבר, מחר הוא פונה לרופא על מנת לשנות את מינו ולהפוך

¹⁴⁰ מכאן באה המלחמה נגד ברית המילה, שבדאי תתעצם בשנים הקרובות תחת הססמה: "נתנו לילד את הזכות להחליט בעצמו!"

לאשה, ולאחר חצי שנה מתחרט ומבקש מרופא טיפול הורמונלי שיחזיר אותו להיות גבר או מישהו ניטרלי, לא מוגדר – כך עדיף! אדם כזה הוא עבד נרצע לדחפים שלו, לחשק הרגעי, לאופנה ולדעת הקהל, שהרי הוא לא מחליט שום דבר ולא מכריע. כדי להכריע צריך לשים על כף מאזנים ערך כלשהו, הנובע מזהותו ומחויבותו – אבל הוא בורח מכל זהות המדכאת ומכל מחויבות. הוא לא מודע כלל לכח הבחירה, משום שלא חוה אף פעם בחירה חופשית (והבחירה בין שניצל לדג סלומון לארוחה, היא בחירה כפויה, כפי שכבר הסברנו לעיל). מוצדק לחלוטין לתלות על גבו של אדם כזה שלט "נגרר", כי הוא מבטא היטב את אורך חייו ואופן פעולתו.

הרב חיים נבון בספרו "מכים שורשים" לא הצמיד לפוסטמודרניים שלט "נגרר", אבל כינה שם חדש לתופעה הזו של בריחה מכל זהות – "בחרנות".

י"ח. "הבחרנות" הפוסטמודרנית מנסה להסב את החירות לתחום אחר

"הבחרנות" העכשווית נתפסת ומתוארת כשיא של החתירה לחירות. בעת החדשה הפכה החירות לערך עליון... הבחרנות הפוסטמודרנית החדשה לכאורה מגשימה את שיאה של המגמה הזאת. לפי דובריה, האדם הוא בן חורין לא רק בכל הנוגע לזכויותיו הפוליטיות, אלא גם בכל הנוגע להגדרת זהותו. אין הוא כבול אפילו למין שאליו נולד.

אפשר להתריע כנגד המגמה הזאת במילותיו של מתיו ארנולד, שהעיר שהחירות היא סוס מצוין לרכוב עליו, בתנאי שאתה יודע לאן אתה רוכב. "חירות מהי", שאל ארמונו ברק, "בלי חוכמה, ובלי מידות טובות?" הרי זר הגדולה שככל הקלקלות האפשריות; שכן אינה אלא איוולת, מום ושיגעון, בלא תורה ובלא רסן". אבל יש גם דרך אחרת לשפוט את כיוון ההתפתחות הזו, והיא אולי מדויקת יותר...

במקום להדגיש את החירות הפוליטית והכלכלית – את זכויותיו של האזרח מול הממסד – העבירו הבחרנים את החירות לתחום הפרטי של חיי האדם; לעיצוב מתחדש, חופשי וססגוני של יסודות זהותו.

גם קאנט ראה את החירות כהתרחשות פנימית לאדם, אך במובן שונה לחלוטין... בן החורין הוא מי שנענה לצו המוסרי הרציונלי, ומתעלם הן מלחצים חברתיים הן מנטיית לכו ומרגשותיו.

לעומתו, הבחרנים החדשים אינם מתארים את כוח הרצון כליבה האמיתית של ה"אני", ואינם מנתקים אותו מהיבטי זהות של האדם. הטענה שלהם הרבה יותר רדיקלית: אין זאת רק שה"אני" יכול להשתחרר מכפייה היצרנית ופנימית, אלא ש"האני" משתנה ומתחלף בעצמו, ללא הרף. אין "אני" קבוע ומוצק...

רבים מבין המצדדים בבחרנות קיצונית בכל הנוגע לחילופי זהות, תומכים גם במעורבות קיצונית של הממסד הפוליטי בחייו של האדם (מסים גבוהים, חוקים חברתיים, פיקוח על שכר דירה, דיור ציבורי-ממשלתי, וכן הלאה). רק מעורבות כזאת יכולה לדעתם להביא לשוויון. ומה לגבי החירות? אותה הם מספקים לאדם בתחום אחר: בממד הפנימי של חייו הפרטיים. אם אדם יכול לבחור אם הוא גבר או אישה, הרי העובדה שאינו חופשי לבחור בגידול פרות לחלב, או לבחור באילו תנאים ישכיר את דירתו, מתגמדת ליד חופש הבחירה הקיצוני שיש לו בתחום זהותו הפנימית.

חיים נבון, מכים שורשים, עמ' 100

בתחילת הפרק הזכרנו פסוק, בו מודיע בורא עולם לקין שהוא חופשי בבחירתו ונושא באחריות על מעשיו: "הלוא אם תטיב שאת ואם לא תטיב לפתח חטאת רבץ ואלך תשוקתו ואתה תמשל בו".

י"ט. על האדם לבחור בין טוב לרע, ולא לבחור כרצונו מה טוב ומה רע

בפסוק הנשגב... קובע אלוהים שיש בעולם גם הטא: "לפתח הטאת רובין". זהו נתון מוצק, שאין ביד האדם לשנותו. טוב ורע אינם יחסיים, אינם תלויי חברה ותרבות, וודאי שאינם עניין של העדפה

אישית. מעל גבי הרובד המוצק הזה יוצק אדם את בחירתו החופשית: הוא יכול להיכנע לרע, והוא גם יכול למשול בו.

בדור הזה גילינו שהאדם יכול גם לסרב לשתי האפשרויות הללו, ולהציג אפשרות שלישית: לעמעם ולערבל את הטוב והרע, להציג אותם כקרנבל ססגוני ומעורפל. המהלך הזה מתחזה להעצמת כוח הבחירה, שהדי האדם אינו כבול עוד לגבולות של טוב ורע, צדק וחטא, והוא יכול להגדיר אותם כרצונו. למעשה, הבחירות הופכת את כוח הבחירה לקריקטורה. אם אין טוב ורע מוחלטים, הרי שכל בחירה היא חסרת משמעות. אם אין חטא ואין יצר שאפשר להגדירו רע, הרי שאין במה למשול.

אדם שיש בידו מפה ומצפן, חופשי להחליט לאן ברצונו ללכת. אדם שמתעקש לייצר מתוך עצמו מפה דמיונית ומצפן כושל, אינו מעצים את החופש שלו, אלא מאבד אותו.

חיים נבון, מכים שורשים, עמ' 108